ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا (١٩٧٩-٢٠٠١)

ڕەوتی مەکتەبی قورئان و دەعوەت و ئیسلاح بە نموونە

سۆران اسعد کریم ١ هۆشمەند علی محموود ٢

[١،٢] بەشی مێژوو، فاکەڵتیی پەروەردە، زانکۆی کۆیە، هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختە

ئەم توێژینەوەیە تاوتوێ کردنی ڕەوتی ئیسلامی سیاسییە لە ڕۆژهەلاتی کوردستان لە ماوەی ساڵانی ١٩٧٩-٢٠٠١. سەرەداوی بیری مۆدێرنی ئیسلامی دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی سەدەی ١٩ی زایینی، کە عوسمانی و قاجارەکان، بە هۆی هاتنی ڕۆژئاواییەکان بۆ ڕۆژهەڵاتی ناڤین و دەسەڵاتی باڵای سەربازییان، تووشی گرفتی قووڵ ببوون. ئەمەش وایکرد نەوەیەکی ڕیفۆرمیست لەم دەوڵەتانەدا سەرهەڵبدەن، کە بیریان لە سەرکەوتنی ڕۆژئاواییەکان لە هەموو بوارەکاندا دەکردەوە، بۆ دەربازبوون لەو دۆخە دواکەوتوو و داتەپیوەی تێیدان. ئەم ڕیفۆرمیستانە بە سەر دوو بەرە دابەش ببوون، یەکەمیان: ئەو بیرمەندانەی کە ئایین و بیروباوەڕەکانیان بە هۆکاری سەرەکی دواکەوتوویی خۆیان دادەنا، کە ئەمانە زیاتر ناسیۆنالیستەکان بوون. دووەمیان: ئەوانەی کە بۆ دەربازبوون لەم دۆخە سەرقاڵی گەڵاڵە کردنی بیری مۆدێرنی ئیسلامی بوون، کە پێیان وابوو نەك ئایینی ئیسلام، بەڵکوو لادان لە پرەنسیپی ئایینی ئیسلامیان وەك هۆکاری دواکەوتوویی شارستانییەتی ئیسلامی و باڵادەستی وڵاتانی ڕۆژئاوایی نیشان دەدا. بۆیەش پرۆژەی چاکسازی ئایینییان بەرزکردەوە و ساڵی ١٩٢٨ یەکەم ڕێکخراوی ئیسلامی فێندەمێنتاڵ لە میسر بە ناوی ئیخوان ئەلموسلمین دامەزرا. ساڵی ١٩٧٩ کاتێک شۆڕشی گەلانی ئێران سەرکەوت لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان کۆمەڵێک بزووتنەوە و ڕێکخراوی ئایینی بە شێوەی ئاشکرا سەریان هەڵدا، کە بەشێکیان مەبەستیان هاوتەریبی بوو لەگەڵ سیاسەتەکانی ئایەتوڵا خومەینی و بەشێکی دیکەشیان خۆیان لە ژێر چەتری ئیخوانی نێودەوڵەتی دەبینییەوە. میتۆدی توێژینەوەکە، ڕێبازی لێکۆڵینەوەی مێژوویانەیە لە ڕێگای چاوپێکەوتن و پشت بەستن بە سەرچاوە و زانیارییەکان لە کتێب و توێژینەوە زانستییەکانی پەیوەندیدار لەو بوارە. ئامانجی ئەم توێژینەوەیە: تیشک خستنەسەر مێژوو و پەیڕەو و پرۆگرام وئامانجی هەر یەک لە ڕێکخراوەکانی مەکتەبی قورئان، کە بە ڕەوتێکی کوردانە دانراوە، و ئیخوانییەکان کە لە ژێر کاریگەری ئیخوانی جیهانی دابوون بە ناوی "جەماعەتی دەعوەت و ئیسلاح" چالاکیان دەکرد.

وشە سەرەکییەکان: دەعوەت و ئیسلاح، ڕۆژهەڵاتی کوردستان، فێندەمێنتالیزم.مەکتەبی قورئان، ئیسلامی سیاسی.

١. پێشەکی

مەبەست لە نووسینی ئەم توێژینەوەیە لێکۆڵینەوەیەکی مێژووییە لە بارودۆخی ڕەوتی ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەلاتی کوردستان لە نێوان ساڵەکانی ١٩٧٩-٢٠٠١ و ناساندنی ئەو لایەنە ئیسلامییانەی کە لەسەر خەتی ئیسلامی سیاسی ڕێچکەیان گرتووە، بەتایبەت دوو ڕەوتی مەکتەبی قورئان و دەعوەت و ئیسلاح کە تێکەڵاوی بیر و ئەندێشەی هەردوک جەمسەری بزووتنەوەی ئیسلامیی پاکستان و ئیخوانی میسریان لەسەرە و بە جۆرێک خۆیان لە داوێنی ئەواندا دەبیننەوە. هەوڵدەدرێت هەموو ئەو لێکەوتە و دەرئەنجامانە بخرێتە ڕوو، کە ڕەوتی ئیسلامی سیاسی لەسەر ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەیبووە و دژیەک و بەرەنگاربوونەوەکانی ئیسلامی سیاسی و ناسیۆنالیزم لە ڕۆژهەڵات بە وردی دەخرێتە بەرباس.

٢ . ڕەهەندەکانی توێژینەوەکە:

٢. ١ هۆکاری هەڵبژاردنی بابەت:

ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات لایەنە نادیار و شاراوەکانی ڕەوتی ئیسلامی سیاسی بخاتە بەر دیدی خوێنەران، چونکە تا ئێستاش ئەم ڕەوتە تارادەیەک داخراون و زانیارییەکی ئەوتۆ لەسەریان نییە. هەروەها بێئاگایی زۆرینەی خەڵک لە مێژوو، بەرنامە و ئامانجی ئەو ڕەوتانە بە شێوەیەکی واقعی هۆکار بووە بۆ هەڵبژاردنی ئەو بابەتە.

٢.٢ گرنگیی توێژینەوەکە:

گۆڤاری زانکۆی کۆیە بۆ زانستە مرۆڤایەتی و کۆمەڵایەتییەکان، بەرگی ٥، ژمارە ٢ (٢٠٢٢)
ڕێککەوتی: وەرگرتن ١٨ تشرینی دووەم ٢٠٢٢؛ پەسەندکردن: ٢٨ ئادار ٢٠٢٣
توێژینەوەی ڕێکخراو: لە ١٨ حوزەیران ٢٠٢٣ بڵاوکراوەتەوە.
ئیمەیڵی توێژەر: soran.assad@koyauniversity.org
مافی چاپ و بڵاوکردنەوە © ٢٠٢٢ سۆران اسعد کریم ، هۆشمەند علی محموود، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لە ژێر ڕەزامەندی - CC BY-NC-ND 4.0

Original Article |**DOI:** https://doi.org/10.14500/kujhss.v5n2y2022.pp100-109

گرنگیی ئەم توێژینەوەیە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە بە شێوەیەکی گشتی بۆ یەکەم جارە لێکۆڵینەوەیەکی ئەکادیمی مێژوویی- سیاسی لەسەر ئیسلامی سیاسی و فێندەمێنتالیزم لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەسەردەمی هاوچەرخ دەکرێت. ئەمەش لە لایەک دەبێتە هۆی دەوڵەمەندکردنی کتێبخانەی کوردی و لە لایەکی دیکەش دەبێتە بناغە و سەرچاوەیەک بۆ ئەو توێژەرانەی لە داهاتوودا دەیانەوێ لەم بوارەدا کار بکەن.

٢. ٣ ئامانجی توێژینەوە

ئامانج لەم توێژینەوەیە ئەوەیە، کە ڕەوتی ئیسلامی سیاسی وەک واقعێکی کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی کوردستان بناسێنرێت. ئەو ڕەوتە لە ڕاستیدا چەندین پارت و ڕێکخراو و بزووتنەوەن، کە هەوڵدەدەن بۆ دەستەبەرکردنی حکوومەتێکی دەوڵەت-ئومەت لە چوارچێوەی حکومەتێکی ئیسلامی کوردیدا، بە پێچەوانەی ڕەوتی نەتەوەیی، کە هەوڵیان بە دەستهێنانی حکومەتی دەوڵەت- نەتەوەیە. کەواتە دەمانەوێ جگە لە ناساندنی ئەو ڕەوتە بە مێژوو و پرۆگرامیانەوە، ئامانجیشیان بۆ داهاتووی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بخەینەڕوو بە سەرنجدانە سەر ئەو پەیوەندییەی لەگەڵ ڕەوتی نەتەوەیی و چینایەتی هەیەتی.

٢. ٤ میتۆدی توێژینەوەکە

میتۆدی توێژینەوەکە لەسەر بنەمای میتۆدی مێژووی و شیکاری ڕووداوەکانی لەسەر بنەمای فاکت و سەرچاوەی بەردەست لێکدەداتەوە.

٢. ٥ گرفتی توێژینەوەکە

گرفتی بەردەم توێژینەوەکەش زیاتر لەم بازنەیەدا خۆ دەبینێتەوە، چونکە بەشێک لەم ڕەوتانە ئەوندە کراوە نین ڕاستەوخۆ زانیارییان لێ وەربگیرێ، بۆیە هەندێک جار ناچار بووین پشت بەو سەرچاوانە ببەستین، کە نزیکە لێیان یان پێشتر نووسراوە و کەم و زۆر بیروبۆچوونی ئەوان تێیدا ڕەنگی داوەتەوە .

٣ . پێکهاتەی توێژینەوەکە توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوەیە لە دوو تەوەر پێکدێت، تەوەری یەکەم بریتییە لە سەرهەڵدانی بیری ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و دامەزراندنی ڕێکخراوی مەکتەبی قورئان و بەرنامە و چالاکییەکانی ئەو ڕێکخراوە وتەوەری دووەم دەپرژێتە سەر دامەزراندنی کۆمەڵەی دەعوەت و ئیسلاح کە نوێنەرایەتی ئیخوانی نێونەتەوەیی دەکەن لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

٤. مەکتەبی قورئان :

مەکتەبی قورئان ئەو ڕێکخستنە ئایینیەیە، کە لەسەر دەستی ئەحمەد موفتی زادە[1] لە ساڵی ١٩٧٧ دامەزرا، وەک سەرجەم ڕێکخستن و ڕێکخراوە مەزهەبیەکانی دیکە بە ڕوانگەی پەروەردەیی درووست بوو و خۆی وەک ڕەوتێکی فکری ناساند. موفتی زادە پاش چەند ساڵ لە گوتنەوەی وانەی ئاینی، لە ژێر کاریگەریی هێندێک ڕۆشەنبیری ئاینیی لە فارس و عەرەب، چوارچێوەی چالاکیی خۆی گۆڕی بۆ تەشکیلاتێکی ئاینی- سیاسی و لە ساڵی ١٩٧٧ لە مەریوان مەکتەبی قورئانی دامەزراند، کە سەرەتا ناوی مەدرەسەی قورئان بوو (موکری،٢٧١٩ک، ١٤٣) .
لەگەڵ ئەوەی موفتی زادە ئاگاداری بۆچوون و کاریگەرییەکانی سەید قوتب بوو، بەڵام ڕەوتەکەی هاوشێوەی ئیخوان نەبوو بەڵکوو تەواو جیاواز بوو. پرسی کوردستان یەکێک لەو بناغانە بوو لە فکرەکەیدا دەبینرا، بەڵام پرسی نەتەوایەتی لەناو ئیسلامی سیاسیدا شاراوەترە (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢). موفتی زادە کاتێک ڕێکخستنی مەکتەب قورئانی دادەمەزراند، بە هۆی هەبوونی پارت و ڕێبەرانی سیاسی و ئاینیی ئەوکاتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کە پێگەی کۆمەڵایەتی و جەماوەری بە هێزیان هەبوو، نەیدەتوانی بە ئاسانی و بە بێ پاڵپشت دەربکەوێت. هەر بۆیە لەسەرەتای شۆڕشی گەلانی ئێران بە شێوەیەکی ئاشکرا پشتیوانی لە کۆماری ئیسلامی کرد و لەم ڕێگەیەوە خۆی و مەکتەبی قورئانی هێنا نێو کایەی سیاسیی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئێران. لە لایەکی دیکەشەوە، شۆڕش لەسەرەتادا هەلومەرجێکی لەباری بۆ ئەم جۆرە بۆچوونانە ڕەخساند تاکوو مەیدان بگرنە دەست و ئەگەرچی تا ئەو سەردەمە لایەنگرێکی ئەوتۆیان نەبوو، بەڵام توانییان خەڵکانێک لە خۆیان کۆبکەنەوە بە تایبەت کە خومەینی گەڕابوەوە ئێران، مەیلێکی کاتی بە لای کەسایەتییە ئایینیەکانی ئێران بە کوردستانیشەوە هەبوو (مەلا تەها، ٢٠١٧ ،٣).

مەکتەبی قورئان سەرەتا ئامانجیان پەروەردە و پێگەیاندنی تاکەکانی کۆمەڵگا بوو، بەڵام دواتر لە چوارچێوەی بیری نوێخوازیی ئایینی، کە پەیوەندیی سیاسەت و ئایینی بە پێویست دەزانی و هەوڵیاندەدا کە سیاسەت و ئایین وەک دوو باڵی تەواوکەری یەکتر نیشان بدەن و لە ڕێگەی زانستی سەردەمەوە ئایین نوێ بکەنەوە، بەم شێوەیە ڕێکخراوەکەیان کردە ڕێکخراوێکی سیاسی، کە ئامانجیان بە دەستگرتنی دەسەڵات بوو و زیاتر لە چوارچێوەی خودموختاریی ئیسلامی بۆ کوردستان خۆی وەدەرخست (سولەیمانی، ٢٠٢٠) .

ئەم بۆچوونانەی موفتی زادە لە ژێر کاریگەری چەند لایەنێکدابوو. ئەمە جگە لەوەی باوەڕی تەواوی بە گەڕانەوە بۆ سەرەتاکانی ئیسلام و ئیسلامی خەلیفەخوازی دوای پێغەمبەری ئیسلام (د.خ) هەبوو، کە باس لە وەلی ئەمر و شۆرا دەکات، بۆیە جەختی لە خودموختاری ئیسلامی دەکردەوە. هەروەها لە ژێر کاریگەریی بیرمەندانی وەک ڕەشید ڕەزا دابوو، کە دەیویست دەسەڵاتێکی سەردەمیانەی ئیسلامی دامەزرێنێ، جگە لە پاراستنی بەها دینییەکەی، فۆرمێکی سیاسی پێ ببەخشێ. لە لایەکی دیکەشەوە، هەرچەند موفتی زادە کەسایەتییەکی خاوەن فکر و بۆچوونی خۆی بووە لەسەر ئیسلامی سیاسی، بەڵام کاریگەری عەلی شەریعەتی شیعەمەزهەبی لەسەر دیارە (موکری،٢٧١٩ک، ١٤٣).

لێرەوە دەردەکەوێ کە موفتی زادە لە دەربڕینی بیروبۆچوون لەسەر ئیسلامی سیاسی، هەم دیدی ئیسلامی سیاسی عەرەبی و هەم ئیسلامی سیاسی شیعی ئێرانی پێوە دیار بوو و زیاتر دەیویست ئیسلامی سیاسی لە چوارچێوەی ئیسلامی سۆسیالیستی بناسێنێ. ئەمە تایبەتمەندیی ئیسلامی سیاسی ئێرانییە، چونکە هەموو ڕەوتەکانی ئیسلامی سیاسی مەیلەو چەپ لە ئێران، لە ژێر کاریگەریی مارکسیزم دان، کە هەم شەریعەتی و هەم نەهزەتی خوداپەرستانی سوسیالیست بە موجاهیدینیشەوە دەگرێتەوە، چ لە لێکدانەوەی مەهدی نادیار و چ لە باسی دەسەڵات و چ لە تێڕوانینی ئابووری. بۆیە دەبینین موفتی زادە لە پاش دەرکەوتنی مەکتەبی قورئان وەک حیزبێکی ئاینی-سیاسی و داواکاری مافەکان، جگە لە مافی مەزهەبی، باسی مافی نەتەوەیی و ئابووریش دەکات. کەواتە دەتوانین بڵێین بیروبۆچوونەکانی ئەحمەد موفتی زادە، کە لە چوارچێوەی مەکتەبی قورئان دا خۆی دەنوێنێ، تێکەڵاوێکی ئیسلامیزمی فارسی و ئیسلامیزمی سوننەی عەرەبییە، بەڵام لە شێوەی دەسەڵاتداریدا موفتی زادە عەرەبیانە بیر دەکاتەوە و پێی وایە ئەو دەسەڵاتەی هەیە، ئەگەر ئیسلام نەبێ، ئەوە

موسڵمانێک بوونی نییە، واتە لە سایەی دەسەڵاتی ئیسلامی دایە کە موسڵمانی ڕاستەقینە بوونی هەیە (سولەیمانی، ٢٠٢٢).

هەموو ئەو بیروبۆچوونانەی مەکتەبی قوڕئان، کە تا ئەوکات ناوی هەر مەدرەسەی قورئان بوو (مکتب قرآن،١٣٩٤هـ.ش)، وایکرد لە قۆناغی شۆڕش ١٩٧٩ هانی گرووپەکانی ئەهلی سوننەت بدەن تاکوو پشتیوانیی شۆڕشی گەلانی ئێران بکەن و پاش سەرکەوتنی شۆڕش، موفتی زادە و مەدرەسەی قورئان بە هەموو توانا هاوکاریی خومەینیان دەکرد. دامەزراندنی دەسەڵاتێکی ئایینی و تێکەڵاوکردنی ئایین و سیاسەت، گوتار و ستراتیژی هاوبەشی کۆماری ئیسلامی و مەکتەب قورئانی(موفتی زادە) بوو و ئاماژە بەوە دەدەن کە هەموو کارە پەروەردەییەکانیان لەو سەردەمە ڕادەگرن، تاکوو هاوکاریی شۆڕش بکەن بۆ سەرکەوتنی (مفتی زادە، ١٣٥٩هـ.ش ،٧٩). موفتی زادە سەبارەت بە حکومەتی تازەی ئێران دەڵێ: "خوێنی ملیۆنان شەهیدی مێژووی ١٤ سەدەی ئیسلام، لە شۆڕشی ئێران بەرهەم هات" (مفتی زادە، ١٣٥٩هـ.ش،٦٨). هەروەها دەڵێ: "سیستەمی کۆماری ئیسلامی بە خوێندانی دەیان هەزار شەهید بەدەست هاتووە و ئەگەر درێژەی شۆڕشەکە لەبەرچاو بگرین، دەبێ کۆماری ئیسلامی بە خونچەی ئامانجەکانی سەرجەم شەهیدانی مێژووی ئیسلام بناسین و بە داخەوە هیچ باغ و گوڵزارێک بێ مێش و مێروو و ئافەتی گەورە و بچووک نییە، بۆیە ئەم شۆڕشەش بێ دژبەر نییە" (مفتی زادە، ١٣٥٩هـ.ش ، ٢٣٩). لێرەدا مەبەستی لە مێش و مێروو، دژبەرانی کۆماری ئیسلامی بە تایبەت حیزبەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان بووە. کۆماری ئیسلامی و موفتی زادە دەیانویست حکومەتێکی تەواو ئیسلامی پێکبێت، بەڵام ئامانجی حیزبەکانی ڕۆژهەڵات چ لایەنی نەتەوەیی و چ لایەنی سوسیالیستی، سیستمێکی کراوەی دێموکراتیک بوو. بەم پێیە، مەکتەبی قوڕئان و کۆماری ئیسلامی کەوتبوونە یەک بەرە و حیزبەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کەوتبوونە بەرەیەکی دیکە و دژی یەک ڕاوەستان. دیارە موفتی زادە بۆ ئەوەی ڕوخساری مەکتەبی قورئان ناشیرین نەبێت، ناڕاستەوخۆ لە ڕێگەی دەوڵەتی ئێرانەوە گوشاری دەخستە سەر حیزب و سەرکردە سیاسییەکان (ڕۆچنە، ١٣٩٣هـ.ش).

بەر لە شۆڕش و دوای سەرکەوتنی شۆڕشیش هێزە کوردییەکان، کە هەر یەکە لە کۆمەڵە و (حدکا)[2] بوون، چەند جارێک هەوڵیان داوە لە ڕێگەی چاوپێکەوتن و نوسراوە، چاویان بە خومەینی بکەوێت، بەڵام سەرکەوتوو نەبوون و نامەکانیشیان بێوەڵام بوو. ئەوان سەرەڕای پشتیوانیکردن لە شۆڕش، بەڵام هەوڵیان بۆ بە دەستهێنانی مافەکانی گەلی کورد دەدا لە شێوەی خودموختاری لە چوارچێوەی ئێرانی دێموکراتیکدا. ئەوەی کە لەو نێوەدا هەڵوێستی جیای هەبوو ئەحمەی موفتی زادە بوو، کە پێچەوانەی لایەنە نەتەوەیی و هێزە سیاسیەکانی دیکەی کوردستان بوو. ئەو پشتیوانی تەواوی بۆ شۆڕش و خودی خومەینی و دامەزراندنی حکومەتی ئیسلامی دەربڕیبوو و پێداگری لە مافەکانی گەلی کورد لە چوارچێوەی حکومەتی ئیسلامیدا دەکرد، بۆ ئەم مەبەستەش دیداری لەگەڵ خومەینی ئەنجامدا (مەحمود، ٢٠١٢ ،٦٤).

بە گەڕانەوەی خومەینی بۆ ئێران، ئەحمەد موفتی زادە نامەیەک بۆ خومەینی دەنێرێ و هەندێک داواکاری سەبارەت بە کورد تێدا نووسی، دواتر خومەینیش چەند ڕۆژ پێش سەرکەوتنی شۆڕش، نامەیەکی بۆ موفتی زادە ناردەوە لە(١٩٧٩/٢/١٩) و نووسی: بۆ زانای گەورە و بوێری ئایینی، "بەڕێز کاک ئەحمەد موفتی زادە، بە خزمەتتانی ڕادەگەیەنم هەوڵ و چالاکیی بەردەوامتان لە ڕێگەی خەباتی ئیسلامی جێگای ڕێز و پێزانینە، هیوام وایە هەموو کات لە بەڕێوەبردنی ئەرکی ئایینی و بەرەوپێشبردنی ئامانجی ئیسلامیی سەرکەوتوو و پایەدار بێ. هەر بۆیە جەنابی حوجەتولئیسلام شێخ حوسێن نووری، کە لە زانایانی حەوزەی زانستیی قومە، ناردومانەتە کوردستان، ئەگەر هەر باس و مەسەلەیەک هەبوو لە ڕێگەی ئەوەوە پێمان ڕابگەیەنن، بە ئومێدی ئەوەی بە هەوڵی بەڕێزتان و هاوڕێکانتان بە زووترین کات حکومەتی کۆماری ئیسلامی دامەزرێت... " (نامە بە احمد مفتی زادە، ١٣٥٧/١١/٣٠ هـ.ش).

موفتی زادە حەفتەیەک پاشتر سەردانی تارانی کرد و چاوی بە خومەینی کەوت. موفتی زادە بە پێچەوانەی حیزبەکانی دیکەی کوردستان، لە بارەی کارکردن لەگەڵ ڕژێمی تازە گەشبین بوو. دەیگووت: "ئێستا کاتی شەڕ لەگەڵ ڕژێم نییە، ئەمە ڕژێمێکی خەڵکییە، خۆشەویستە، با یارمەتیان بدەین". ئەم قسانە توڕەیی لایەنە نەتەوەیی و چەپەکانی کوردستانی ئەوەندەی تر بە نیسبەت موفتی زادە وروژاند (عیزەت یار، ٢٧١٩ک ، ٣٥٣). توڕەیی لایەنە کوردستانییەکان لە هەمبەر مەکتەبی قورئان بێهۆکار نەبوو، چونکە موفتی زادە ڕاستەوخۆ پەنجەی لەسەر ئامانجەکانی ئەم لایەنانە دادەنا و بە کردەوە دژە ئیسلامی ناوی دەهێنان، وەک خۆی دەڵێت: "ئەگەر شۆڕشی ئێران بە ئیسلامی بکرێت و جیاوازییەکان لە ناو ببرێت، ئەم ئەگەرە وێرانکەر و ئاژاوە سازکەرەی نەتەوە (گەرایی) لە ئێران و وڵاتە ئیسلامیەکانی دیکە دەکوژێتەوە" (١٣٥٨هـ.ش ،٧١) .

خومەینی ڕۆژی(١٩٧٩/٣/٣٠)ی وەک ڕۆژی ڕیفراندۆم لە ئێران دیاری کرد، کە ئەم ڕیفراندۆمە تەنیا یەک بژاردەی بۆ خەڵک دیاری کردبوو، ئایا ڕازین بە کۆماری ئیسلامی یا خود نا؟ هەر زوو لایەنە دژبەرەکانی کۆماری ئیسلامی بە تایبەت لە کوردستان، کە هەر یەکە لە حدکا و کۆمەڵە و چریک و چەند ڕێکخراوی دیکە و هەروەها شێخ عێزەدین حوسەینی، ناڕەزایەتی توندیان دەربڕی و داوایان لە خەڵک کرد لەم ڕیفراندۆمە بەشدار نەبن و بایکۆتی ڕیفراندۆمیان کرد (سنجابی، ١٣٦٨هـ.ش،١٨)، بەڵام لایەنگرانی مەکتەبی قورئان لە شارەکانی کوردستان بە ڕابەرایەتی ئەحمەد موفتی زادە بەشدارییان لە ڕیفراندۆم کرد و دەنگیان بە کۆماری ئیسلامی دا (مەحمود، ٢٠١٢ ،٧٤).

لێرەوە بە تەواوەتی دوو لایەنی دژ بە یەکتر دروست بوون، لایەک مەکتەبییەکان و هاوبیرانیان بوون و لایەکەی دیکە پارت و ڕێکخراوە سیاسی و کەسایەتییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کە بیروبۆچوونیان دژی حکومەتی ئیسلامی بوو. پاش ڕیفراندۆم ئەمجارە ئامادەکاری بۆ هەڵبژاردنی ئەنجومەنی شارەکان کرا و موفتی زادە کەسانێکی بەربژێر کرد، کە ڕێزیان لە مەکتەبی قورئان و پلاتفۆڕمی کۆماری ئیسلامی دەگرت و بە لیستی موفتی زادە ناسران. لە ئەنجام دا ٨ کورسییان بەدەستهێنا. ئەمە بۆ مەکتەبی قورئان دەرکەوتنێکی بەرچاوبوو. بە تایبەت کاتێک ڕاگەیاندنەکانی تاران دابەشکاریان لە نێو هەڵبژێردراواندا دەکرد و بە موسڵمان (مەکتەبیەکان) و ناموسڵمان (کۆمەڵەکان) ناویان دەهێنان، هەرچەند ئەم ئەنجامە تایبەت بوو بە ناوچەی سنە. بەم شێوەیە موفتی زادە ئەوەندە لە حکومەت و دەسەڵاتداران نزیک بوویەوە، کە لای وابوو متمانەیەکی دوو لایەنە لە نێوانیاندا هەیە و تەنانەت لە زۆربەی وتارەکانی خومەینی لە شارەکان، موفتی زادە لە لای ڕادەوەستا (عێزەت یار، ٢٧١٩ک ،٣٦٠).

کێشەی نێوان مەکتەبی قورئان و پارتەکانی دیکەی ڕۆژهەڵات بە تایبەت کۆمەڵە، لە پاش ئەو کۆنفرانسەی لە ١٢ی نیسانی ١٩٧٩، کە بە کۆنفرانسی خودموختاری بۆ

کوردستان بە ناوبانگ بوو و لە شاری سنە گیرا، زیاتر تەشەنەی سەند (دلاویز، ١٣٥٨هـ.ش ،١١٢). لەسەرەتادا مەکتەبی قورئان کێشەیەکی ئەوتۆی لەگەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و بە تایبەت دکتۆر قاسملوو نەبوو، ڕەنگە گرینگترین خاڵ ئەوە بێت کە موفتی زادە وەک ئەندامێکی پێشووتری حیزبی دێموکرات، ڕێزی زۆری بۆ ئامانجەکانی کۆماری کوردستان ١٩٤٦ هەبوو، هەروەها ئامانجی حیزبی دیموکرات بریتی بوو لە "دێموکراسی بۆ ئێران و خودموختاری بۆ کوردستان، کە تا ڕادەیەک لەگەڵ ئەجێندا ناسیۆنالیستیەکانی موفتی زادە، یەکیان دەخوێندەوە (عێزەت یار، ٢١٧٩ ک، ٣٦٣)، بەڵام دوای ئەوەی لە شاری سنە کێشەکە لە نێوان مەکتەب و حیزبەکانی دیکە قووڵتر بوویەوە بابەتێکی نوێ بە ناوی "پێشمەرگەی موسڵمان" هاتە ئاراوە، کە دامەزراندنی ئەم ڕێکخراوە چەکدارییە دەخرێتە پاڵ مەکتەبی قورئان و ئەحمەد موفتی زادە. ئەم بۆچوونە ڕای جیاوازی لەسەرە، بە شێوەیەک کە هێندێک لایەن درووستکردنی پێشمەرگەی موسڵمان لەلایەن موفتی زادە پشت ڕاست دەکەنەوە و هێندێکی دیکەش بە تایبەت مەکتەبیەکان، ڕەتی دەکەنەوە و خۆی لێ دەبوێرن. (دلاویز، ١٣٨٥هـ.ش،١٢) .

ساڵی ١٩٧٨، خومەینی نامەیەکی بۆ خەڵکی کوردستان نووسیی و داوای لێکردن لەگەڵ ئەم شۆڕشە بکەون، کە پێیان دەوت "نەهزەتی ئیسلامی". ئەمە لەکاتێک دابوو کە کورد زۆر زیاتر نرخی دابوو لە دژایەتیکردنی حکومەتی پاشایەتی لەچاو سەرانسەری ئێران. هەروەها بە هۆی ئەو ڕوانگەیەی هەیانبوو لەسەر کوردستان وەک کۆمەڵگەیەکی سوننە مەزهەب، کە دەتوانێ مەترسی بێ لەسەر کۆمەڵگەی شیعە مەزهەبی ئێران، لە پاش شۆڕش هەر زوو چەند گرووپی سەربازی و چەند مەلایەکی شیعە دەنێردرێن بۆ کوردستان، کە ڕۆڵی تێکدەرانەیان هەبوو و نموونەی بەرچاویان دەسماڵ سوورەکان و ئایەتوڵڵاکان بوو بە تایبەت ئایەتوڵا سەفدەری (١٩٣٩-٢٠١٠) کە دەیانوت دەمانهەوێ کوردستان پاکسازی بکەین. (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢) .

واتای پێشمەرگەی موسڵمان چەمکێکی ئایدۆلۆژیکە و ئەوانەی لە پشت ئەم بابەتەوە بوون، هەوڵیان ئەوە بوو بەشی سیکۆلاری هێزی چەکداری کورد، واتە پێشمەرگەی پارتەکان و هێزی بەرگری وەک هێزێکی ناموسڵمان و لە بواری ئایینیەوە ناشەرعی پێناسە بکەن. بۆیە دوو بۆچوون هەیە، یەکیان لایەنی حیزبی دێموکرات و کۆمەڵە و زۆرینەی خەڵکی کوردستان بوون، کە دەڵێن پێشمەرگەی موسڵمان لە ژێر کاریگەری خودی موفتی زادە بووە، بەڵام مەکتەبیەکان و خودی موفتی زادەش ئەوە ڕەت دەکەنەوە و تەنانەت ڕەتی دەکەنەوە، کە لەژێر چەتری ئەم ڕێکخراوە دا بووبن (سولەیمانی، ٢٠٢٢).

خاڵێکی گرینگ ئەوەبوو لایەنە ئیسلامییەکانی دیکە، کە تا پێش شەڕی سێ مانگە[3] لە کوردستان چالاک بوون بە تایبەت ئەوانەی وەک مەکتەبی قورئان چالاک بوون، پێیان شەرم نەبوو لەگەڵ پێشمەرگەی موسڵمان چالاکیان هەبێ و هاوکاری ئەو پاسدارانە بکەن کە دەهاتنە کوردستان. تەنانەت دوای ئەو هەموو کوشتار و هێرشەی کرایە سەر کوردستان بە تایبەت دوای هاتنی حاکمی شەرع بۆ کوردستان، بەڵام بەشێک لە لایەنگرانی حیزب و ڕێکخراوە ئیسلامییەکان بە تایبەت ئەندامانی مەکتەبی قورئان لە ڕیزی ئەم ڕێکخراوە چەکدارییە بوون و دژی هێزی پێشمەرگەی کوردستان شەڕیان کردووە (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢). تەنانەت لە شەڕی سێ مانگەی کوردستان دا، ڕۆڵی پێشمەرگەی موسڵمان، لە داگیرکردنەوەی ئەو شار و ناوچانەی لە ژێر دەستی پێشمەرگە و حیزبەکان دا بوون زۆر زەق و بەرچاوە (خوشحالی، ٢٠١٤).

هەر لەو سەر و بەندەدابوو مەکتەبی قورئان بەیاننامەیەکی هەشت خاڵی لە ڕێکەوتی ١٦ی مارسی ١٩٨٠ بڵاو کردەوە، کە ڕوو لە کۆماری ئیسلامی بوو، بەیاننامەکە زۆر بە ڕوونی داوای کردبوو حکوومەت دژی "خۆفرۆشانی کۆمەڵە و دیموکرات و چریکی فیدایی هەڵوێست بگرێ و دەریان بکا و ئەرتەش سنوورەکان بگرێتەوە دەست.هەروەها هانی خەڵک بدەن تاکوو پەیوەست بە ریزەکانی پێشمەرگەی موسڵمان بن (اطلاعیه ٨ ماده ای احمد مفتی زاده).هەر بۆیە ئەم بەڵگانە بۆ چەپەکان و ناسیۆنالیستەکان ئەوەی پشتڕاست دەکردەوە، کە هێزی پێشمەرگەی موسڵمان لەلایەن موفتی زادە دامەزراوە (مەلا تەها، ٢٠١٨: ٤٨٥). هەڵبەت بۆچوونێکی دیکە هەیە ڕەتی دەکاتەوە کە ئەم بەیاننامەیە بوونی هەبووێ و دەڵێن زیاتر بۆ شکاندنی لایەنە ئیسلامییەکان ئەم پڕۆپاگەندایە بڵاوکراوەتەوە.

لە لایەکی دیکەوە، حەسەن ئەمینی کە جێگری موفتی زادە بوو لە مەکتەبی قورئان و ئێستا دوای جیا بوونەوەی ناو مەکتەبی قورئان، ئەو بەرپرسی لایەنی مەکتەبی قورئانی کوردستانە، لەم بارەیەوە دەڵێ: "ئێمە بەم کارە ڕازی نەبووین، پاش دامەزراندنیشی دژایەتیمان کرد، چونکە باوەڕمان بە خەباتی چەکداری نییە و هەر لەسەرەتاشەوە ئەحمەد موفتی زادە ڕەتی کردۆتەوە. هەرچەندە ناتوانین نکۆڵی لەوە بکەین کەسانێک لە ئەندامانی ئێمە بۆ هێندێک مەبەست لەو ڕێکخراوەدا بەشداربوون و دوای ئەوەی لەگەڵ ئەوان کەوتن ئێمە لە مەکتەبی قورئان دەرمانکردن و دژایەتیمان کردن (ئەمینی، ١٣٨٤هـ.ش). لەو سەروبەندەی حکومەتی تاران خەریکی دانانی یاسای بنەڕەتی وڵات بوو، موفتی زادە چەند پێشنیارێکی بۆ دەوڵەت نوسیبوو تاکو لە یاسای بنەڕەتیی وڵاتدا بگونجێندرێن، تەنانەت موفتی زادە ئەوەندە گەشبین بوو بە لایەنگرەکانی دەکوت خودموختاری (ئەو شێوە خودموختاریەی کە خۆی و مەکتەبی قورئان داوایان دەکرد) لە ناو گیرفانمدایە (عێزەت یار، ٢٧١٩ک ،٣٦١). ئەو کات موفتی زادە و مەکتەبی قورئان لە کرماشان بوون، چونکە پاش دەرکردنی فەرمانی جیهادی خومەینی بە دژی کورد شاری سنە بۆ مەکتەبی قورئان جێگای مانەوە نەبوو، بۆیە چوونە کرماشان و هەمەدان (بینەندە، ١٣٨٥هـ.ش، ٢٠٢).

ئەو هەمموو هیوایەی موفتی زادە لەسەر کۆماری ئیسلامی هەڵیچنیبوو، بۆ پێدانی مافی کوردە سوننەکان، ڕووخا. ئەویش بە زیادکردنی ویلایەتی فەقیه لە یاسای بنەڕەتیی وڵات دا و دانانی مەزهەبی شیعە بە مەزهەبی فەرمی وڵات و پەراوێزخستنی کەمایەتیە ئایینی و ئێتنیکیەکان بە شێوەی یاسایی و لە یاسای بنەڕەتی لە ماددەی ١٢ و مادەی ٥٧ چەسپا و لە شیکردنەوەی دەسەڵاتی سیاسی داهاتوو، کە دەسەڵاتی حکومەتی وەردەگرن دەبێ خاوەن ئەو تایبەتمەندییانە بن و سوننە بۆی نییە خۆی بۆ پۆستی سەرۆککۆمار و هەموو پۆستە باڵاکان و بە پارێزگاریشەوە بپاڵێوێت (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢)؛ (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ١٣٥٨هـ.ش). لە ڕاستیدا کۆماری ئیسلامی و بەتایبەت خومەینی دوای کەمتر لە ساڵێک لەسەرکەوتنی شۆڕش، باوەڕێکی ئەوتۆیان بە موفتی زادە و مەکتەبی قورئان نەمابوو، تەنانەت موفتی زادە خۆشی دەڵێ: "لەگەڵ ئەوەی هەموو ناوچە و ڕێگە هەستیارەکانمان پاراستبوو، بەڵام فیشەکیان پێ نەداین (١٣٥٨هـ.ش، ٧٩) .

موفتی زادە دوای ئەوەی یاسای بنەڕەتی وڵات پەسەند کرا و هیچ یەک لە داواکارییەکانی ئەوانی تێدا نەگونجا، یەکسەر بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ خومەینی بەرەو

قوم بەڕێکەوت و نارەزایەتیی دەربڕی لەسەر نەبردنەسەری بەڵێنەکانی، بەڵام هیچ وەڵامێکی ئەوتۆی لە خومەینی نەبیست. هەر بۆیە شوێنەکەی بەجێهێشت و دواتر لە حوسەینیەی ئیرشادی تاران وتارێکی توندی بە نیسبەت خومەینی و کۆماری ئیسلامیدا (عێزەت یار، ٢٧١٩ ک، ٣٦٨). بەم شێوەیە موفتی زادە تاکوو کاتی پەسەند کردنی یاسای بنەڕەتی هاوهەنگاو پارێزەری کۆماری ئیسلامی بوو و هەموو هەوڵیشی بۆ دەدا، بەڵام کە بینی هیچ لە داواکاریەکانی کە بریتی بوون لە: نەهێشتنی جیاوازی مەزهەبی و جیاوازی نەتەوەیی و جیاوازی چینایەتی لە ئێراندا، گوێی پێ نەدرا، ئیتر لە مەیدانی سیاسی کشایەوە و ڕووی کردە کرماشان تاکوو توشی "شەڕی براکوژی" نەبێ و لەوێ مەکتەبی قورئانی وەک ناوەندێکی پەروەردەیی بەڕێوە دەبرد (کدیور، ١٣٩٧هـ.ش، مقدمه).

هەرچەندە موفتی زادە لە بەیاننامەیەکدا لە ڕێکەوتی ٩ی ئۆکتۆبەری١٩٧٩ ڕایگەیاند چی دیکە کاری سیاسی ناکات و پشتیوانی لە کۆماری ئیسلامی و سەرانی حکومەت ناکات و مەکتەبی قورئان وەک ناوەندێکی ئایینی و پەروەردەیی بەڕێوە دەبات و هیچ بۆچوونێکی سیاسی دەرنابڕێ و چاوی بە هیچ کەسێکی سیاسی سەر بە کۆماری ئیسلامی ناکەوێ (کدیور، ١٣٩٧هـ.ش،٥)، بەڵام دوای گۆڕینەوەی چەند نامە و سازدانی چەند دیدار لەگەڵ خومەینی، نەیتوانی لەسەر بڕیارەکەی بەردەوام بێت، بەڵام هیچ دەسکەوتێکی نەبوو. ئەم دۆخە موفتی زادە وەخۆ دێنێتەوە و لە وتارێکدا لە ساڵیادی دامەزراندنی مەکتەبی قورئان کە لە ١ی نیسانی ١٩٨٠ پێشکەشی کردبوو بە ڕاشکاوی دەڵێ: "مەکتەبی قورئان بۆ دەفعی شەڕ دامەزراوە و بە جۆرێک داوای یەکگرتنی سوننەکانی ئێران دەکات لەگەڵ کوردە سوننەکان بەرانبەر ئەو زوڵمەی شیعەی دوازدە ئیمامی خەریکە لە سوننەکانی دەکات، بەڵام زۆر درەنگ بوو، چونکە کۆماری ئیسلامی خۆی گرتبوو، ڕکابەرەکانی خۆی لە تاران و بەشێکی زۆر لە ئێران و کوردستانی لە ناو بردبوو. لە ئاستی نێودەوڵەتیشدا پەسەندکرابوو. بۆیە موفتی زادە بیری لە کارتێکی فشاری دیکە کردەوە، کە بریتی بوو لە شورای شەمس (شورای مرکزی سنت) (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢).

لە سەروبەندی نەورۆزی ١٩٨١ موفتی زادە بانگهێشتنامەیەک بۆ سەرجەم زانایانی سوننە مەزهەب و سەرجەم زانایانی ئێرانی ناڕازیی چ سوننە و چ شیعە دەنووسێ و داوایان لێدەکات لە دەوری یەکتر کۆ ببنەوە بە مەبەستی ڕاستکردنەوەی ڕێگەی شۆڕش (کدیور، ١٣٩٧هـ.ش،١٢). ئەم شورایە ڕاستە کەسانێکی زۆری لە سوننەکانی ئێران تێدابوو بۆ نموونە مەولەوی عەبدولعەزیزی مەلازادە (١٩١٦-١٩٨٧) بە نوێنەرایەتی بەلوچستان، بەڵام لە ڕاستیدا تەنیا کوردستانی گرتەوە و لە ئاستی ئێراندا متمانەیەکی ئەوتۆی نەبوو، چونکە مەولەوی عەبدولعەزیز بەو شێوەیەی مەکتەبی قورئان ڕێکخراو و ئەندامی نەبوو، تەنیا وەک کەسایەتییەکی مەزهەبی ناسراو بوو (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢).

بەم شێوەیە شورا دامەزرا و بەیاننامەیەکی ١٥ خاڵیبان دەرکرد، کە دواتر بوو بە ١٦ خاڵ و کۆمەڵێک ئامانجیان دیاری کردبوو. هەر لە تاران نووسینگەیەکیان کردەوە و دوای سێ ڕۆژ داوایان لە کۆمەڵە کەسایەتییەک کرد کە پەیوەست بن پێیانەوە. دواتر ئەندامانی سەرەکیی شورایان هەڵبژارد و لە ڕێکەوتی ١ی نیسانی ١٩٨١یەکەمین کۆنگرەی خۆیان بەست و بەرنامە و پەیڕەوی شورای شەمسیان پەسەندکرد. هەروەها دەستەی بەڕێوەبەری شوراشیان هەڵبژارد (کدیور، ١٣٩٧هـ.ش،١٣). شورا پێش ئەوەی حیزبێکی سیاسی بێت، پلاتفۆرمێکی مەزهەبی سیاسی بوو. ئەو لە هەموو شوێنێک باسی لە سێ ستەمی مەزهەبی و نەتەوەیی و ئابووری دەکرد و بۆ هەر یەکیشیان بەدیلی هەبوو، ئەمەش دەرخەری ئەوەیە کە بە دوای سیستەمێکی ئاوادا دەگەڕێ کە یەکسانیی تێدا حاکم بێت. موفتی زادە زیاتر خوازیاری "وەحدەتی ئیسلامی" و "ئوممەتگەرایی" و هاندانی مەزهەب بوو (سولەیمانی، ٢٠٢٢).

شورای شەمس لە بنەڕەتدا کاریگەرییەکی ئەوتۆی نەبوو و تەنانەت ئەو پەیڕەوە ناوخۆییەی بڵاویان کردەوە کاڵی و کرچیی زۆر پێوە دیارە. لە بەندی یەکەمدا هاتووە: خوازیاری دامەزراندنی ئوممەتی واحیدەی ئیسلامین، کە هەمان بابەتی سەرەکی ئیسلامی سیاسییە. لە بەندی دووەمدا شورا لە هەوڵی پێکهێنانی یەکگرتوویی ئیسلامی دایە لە نێو ئەهلی سوننەتدا. بەندی سێیەم باسی ڕێکخستنی ناوخۆیە. لە بەندی چواردا دەڵێ: " شورا بۆ بەرەنگار بوونەوەی ستەمی نەتەوەیی و مەزهەبی و ئابووری لەسەرتاسەری ئێران درووست بووە". هەر چەندە ئەمانە داواکاریی گرینگن، بەڵام بێ بەرنامەیی شورا دەردەخات، لە لایەک داوای مافی چینایەتی دەکات کە دروشمێکی مارکسیستییە، لە لایەکی دیکە داوای مافی مەزهەبی دەکات. هەروەها خاڵی پێنجەم زیاتر ئەو بێسەروبەرییەی دەردەخست، کە لەسەر ئەو هەموو ئامانجە گرینگەوە لە ناکاو داوای درووستکردنی مزگەوت بۆ سوننە مەزهەبەکان لە تاران دەکات (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢).

دامەزراندنی شورای شەمس هەروا بێ کاردانەوە نەمایەوە. دوای ١٠ ڕۆژ لە دامەزراندنی شورای شەمس، خومەینی لە کاتی وتاردان لە شاری گورگان بێ ئەوەی ناوی موفتی زادە بهێنێ، وتی: "کۆمەڵە کەسانێک لە هەوڵی پێکهێنانی ئەنجومەن و ڕێکخراون و دەیانەوێ برایەتیی سوننە و شیعە تێکبدەن. ئەوانە بە سیاسەتی ئەمریکا و لەلایەن تائیفەوە (سعودیە) هەڵدەسوڕێن. دەیانەوێ بەرهەمی شۆڕش تێکبدەن و بیدەنەوە دەستی ئەمریکا. بۆیە ئاگاداریان دەکەینەوە، کە واز لەم کارانە بهێنن. ئێمە چاکتان دەناسین نامانەوێ بەو جۆرە ڕەفتار بکەین، کە پەشیمان ببنەوە..." (خمینی،١٣٦٠/١/٢٤هـ.ش).

ڕژێمی ئێران لەو ئانوساتەدا تووشی شەڕێکی قورس لەگەڵ عێراق هات، لەسەرەتادا زەبری کاریگەری لێدرا. ئێران بەو ئاکامە گەیشت کە ڕێکخستنی نێوماڵی خۆی پرسێکی گرینگە (عێزەت یار، ٢٧١٩ ک، ٣٧٢). هەر بۆیە بە دوای دەرچوونی بەیاننامە توندەکە، دەست بە ڕەشبگیری ئەندامانی مەکتەبی قورئان و شورای شەمس کرا. ڕۆژی ٣٠ی ئابی١٩٨٢ موفتی زادە لە تاران لە ماڵێکدا گیرا. بەم شێوەیە ڕژێم نەک هەر پشتی لە هەموو بەڵێنییەکانی کرد کە بە مەکتەبی قورئان و خودی موفتی زادەی دابوو، بەڵکوو هەموو مەکتەبیەکانیشی خستە زیندانەوە و بەشێکیان دوای چەند ساڵێک ئازاد کران. چەند کەسێک لە ئەندامانی شورا و مەکتەب لە سێدارە دران و موفتی زادەش سزای پێنج ساڵ زیندانی بە سەردا درا، بەڵام دوای ١٠ ساڵ ئازاد کرا (عێزەت یار، ٢٧١٩ ک،٣٧٣).

پاش گیرانی بەڕێوەبەرانی مەکتەبی قورئان، مەکتەب چووە قۆناغی چالاکی نهێنی. موفتی زادە بەهۆی ئەو بارودۆخە ئەمنییەتییە لە زیندان تێیدابوو، تا شەش ساڵ و نیو هیچ پەیوەندییەکی لەگەڵ دەرەوە بۆ نەدەڕەخسا (ئیسماعیل نەژاد، ٢٠٢٢). لە ماوەی ئەو چەند ساڵەی لە زیندان بوو ئەشکەنجەیەکی زۆر درا و تا کۆتایی ساڵی ١٩٨٨ لە ژووری تاکەکەسی دابوو. دواتر لە ژێر فشاری نێودەوڵەتی هێنایانە ژووری گشتی و دواتر لە بەرەبەری نەورۆزی ١٩٩١ لە ماڵێکدا لە ژێر چاوەدێری توندی ئەمنیەتیدا مایەوە، تاکوو لە مانگی ٨ی ساڵی ١٩٩٢ لە زیندان ئازاد دەبێ بەو

مەرجەی نابێ لە تاران بچێتە دەرێ. لە ژێر کاریگەریی ئەو ئەشکەنجانەی لە زیندان درابوو، زۆر نەخۆش بوو. بەم شێوەیە لە ڕێکەوتی ٢/ئەیلولی ١٩٩٣ کۆچی دوایی کرد (کدیور، ١٣٩٧هـ.ش،٢).

دوای مردنی موفتی زادە کێشە کەوتە ناو ڕێکخستنەکانی مەکتەبی قورئان و دواتر لە ساڵی ١٩٩٦ جیابوونەوە کەوتە نێو مەکتەبی قورئان و بە سەر دوو لایەندا دابەش بوون. لایەنێک بە ناوی شورای مودیریەتی مەکتەبی قورئان و بە سەرۆکایەتی سەعدی قوڕەیشی چالاکی دەکەن، کە زۆرینەی مەکتەب پێکدەهێنن. ئەوان بۆچوونەکانی موفتی زادە لە هەموو بوارەکان لە بەرنامەی کارییان دایە و لەسەر ڕاسپاردەی موفتی زادە لە سیاسەت دوورن و لە هەمان کاتیشدا بە پەروەردەکردنی تاکەکان لە ڕووی هزرییەوە بەرەو دامەزراندنی حکومەتی ئیسلامی ئامادەیان دەکەن و لە هەموو بوارەکانی کۆمەڵایەتی و ئابووری و پەروەردەدا چالاکیی بەرچاویان هەیە (دلاویز، ١٣٨٥ هـ.ش ،١١٣). ئەم لایەنەی مەکتەبی قورئان تەواو لە بۆچوونی سەلەفی و عەقڵیەتی سەلەفی دوور کەوتۆتەوە و چالاکییەکانیان زیاتر ڕەهەندی نێوخۆیی و ژێر زەمینییە. ئەمەش بە وتەی موفتی زادەیە، چونکە ئەو پێیوابوو کۆمەڵگە تووشی قەیرانی ڕەوشت و ئایین بووە (ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢).

باڵەکەی تری مەکتەبی قورئان بە سەرۆکایەتی حەسەن ئەمینییە و بە ناوی مەکتەبی قورئانی کوردستان کار دەکەن. ئەوانیش خۆیان پێ درێژەدەری موفتی زادەیە و بیروبۆچوونەکانی وەک ڕێنیشاندەر دەزانن. شێوەی بەڕێوەبردنی حیزبەکەیان بە شێوەی ئەنجومەنە. هەڵبەت لە بەڕێوە بردن جیاوازیی ئەوتۆیان نییە تەنیا لە فکردا جیاوازن. (دلاویز، ١٣٨٥هـ. ش، ١١٣).

٥. جەماعەتی دەعوەت و ئیسڵاح لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ١٩٧٩-٢٠٠١:

لە پاش ڕووخانی حکوومەتی پاشایەتی و هاتنە سەرکاری کۆماری ئیسلامی لە ئێران، کۆمەڵگەی کوردی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان گۆڕانکاریی بەرچاوی بەخۆیەوە بینیبوو و وەرچەرخانی بنەرەتی لە گوتاری سیاسی لە ئێران و کوردستان بەدی دەکرا. ئیسلامیزم وەک ئاجێندایەکی سیاسی نێودەوڵەتی لە هەوڵی نەهێشتنی سنوورەکان و بە ئامانج دامەزراندنی دەوڵەتی ئیسلامی، ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش لە ئامانجی ئەم بیرۆکەیە بە دوور نەبوو.

پاش گەڕانەوەی خومەینی لە پاریس بۆ تاران لە ١ی شوباتی ١٩٧٩ و پاوان کردنی دەسەڵات بە قازانجی خۆی لە ڕێگەی ئەو تۆڕە ڕێکخراوەی شیعە لەسەرانسەری ئێران و هەروەها هاوکاری لایەنە دەرەکییەکان، هەر زوو دەنگی ناڕەزایەتی سەرپهەڵدا و ڕۆژهەڵاتی کوردستان سەرەکیترین دژبەری ئەو حکوومەتە تازەیە بوو. پاش سەرکەوتنی شۆڕش ماوەیەکی زۆری پێنەچوو حکوومەت ویستی دەست بەسەر هەموو کوردستان دابگرێت. نەورۆزی خوێناویی سنە نموونەی هەرە بەرچاوی ئەو هێرشە بوو کە بۆسەر کوردستان کرا، پاش کرانەوەی دەفتەری نوێنەرایەتی ڕووحانییەتی شیعە بە سەرۆکایەتی ئایەتوڵڵا سەفدەری لە شاری سنە و هێرشی کوردەکان بۆ سەر ئەو نوێنەرایەتییە، لە ١٨ی مارسی١٩٧٩ حکوومەت هێرشی بۆ سەر سنە هێنا و شەڕێکی قورس ڕوویدا و خەڵکێکی زۆر کوژرا (ڕەحمانی، ٢٠٠٥، ١٦).

هەموو ئاکارەکانی کۆماری ئیسلامی تازە دامەزراوی ئێران بەرەو ئەوە هەنگاوی دەنا، کە نەتەوە و مەزهەبی جیاواز لە نێو ئەو وڵاتە هیچ پێگەیەکیان نابێ و بە پێدانی هەندێک مافی زۆر لاوەکی، ئەویش کومەڵێک تێبینییان لەگەڵ بوو، نەتەوەکان و مەزهەبەکانی دیکە بە تایبەت سونەیان پەراوێز خست. هەڵبەت لە لایەکی دیکەشەوە، شۆڕشی گەلانی ئێران ئەو دەرفەتەی بۆ هەموو لایەنە هزری و سیاسییەکان هێنایە ئاراوە تاکوو بەشداری کایەی سیاسی بکەن. لەگەڵ بەهێزبوونی شیعەگەری لە ئێران، کەسایەتییە ئایینییەکانی کوردیش، کە تا ئەو کات لە چوارچێوەی ئیسلامی نەریتی و بە مەبەستی پەروەردەی تاکەکان چالاکییان دەکرد، چوونە چوارچێوەی چالاکیی سیاسی و دامەزراندنی حیزب. جێگەی ئاماژەیە تا ئەو سەردەمە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان هیچ بزووتنەوەیەکی تەواو دینیی ڕادیکاڵ، بوونی نەبوو و پرسی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە چوارچێوەی نەتەوەییدابوو (Ezzatyar, 2016,23)

یەکێک لەو لایەنانەی کاریگەریی لەسەر ڕەوتە ئیسلامییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەبوو، ئیخوان بوو، کە لەم تەوەرەدا بە وردی و بە شێوەیەکی تایبەت باس لە دروستبوونی یەکەم ڕێکخستنی سەر بە ئیخوان ئەلموسلمین لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و چالاکییەکانیان دەکرێت. هاتنە ناوەوەی بیری بونیادگەرایی ئیسلامی لە نێو پەیڕەوانی مەزهەبی سوننە لە ئێران و ڕۆژهەڵات بۆ ساڵانی بەر لە شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ١٩٧٩ دەگەڕێتەوە. لە ماوەی ساڵانی بەر لە شۆرشدا و بە هۆی بانگەشەی نهێنی لایەنگرانی ڕێبازی ئیخوان، ژمارەیەک خەلکی سونتی لە چوارچێوەی بیری بونیادگەرایی ئیسلامی، بوونە لایەنگر و شوێنکەوتووی بیروباوەڕی ئیخوان (سینا،٢٠٠٦، ٤١). یەکێک لەو کەسانە ناسری سوبحانی[4] بوو. سوبحانی کە بیری ئیسلامی بنیادگەرای هەبوو، پەیوەندیی بە ئیخوانەوە کردووە و توانیویە ببێتە کەسێکی باوەڕپێکراوی ئیخوانی جیهانی و تا ئاستی سەرکردایەتیی ئیخوان لەئێران ڕۆیشت. ماوەیەکی کەم دوای سەرکەوتنی شۆڕش، لەگەڵ هاوبیرەکانی و لایەنگرانی ئیخوانیزم، هەر لە ساڵی ١٩٧٩ کۆمەڵەی دەعوەت و ئیسڵاحیان بە سەرکردایەتیی ناسری سوبحانی دامەزراند. دامەزراندنی ئەم کۆمەڵەیە لە ژێر کاریگەری ڕابوونی ئیسلامی ناوەندەکانی ئەهلی سوننەتدا ئەو فۆڕمەی ئیسلامی سیاسییان لە ڕۆژهەڵات و دواتریش سەرانسەری ناوچە سوننە نشینەکانی ئێران هێنایە ئاراوە (مەلا تەها،٢٠١٨، ٢٩٤).

لە ڕاستیدا بیری ئیخوان لە ساڵی ١٩٧٥ و لە ڕێگای باشووری کوردستانەوە گەیشتە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لە ساڵی ١٩٧٩ وەکو ڕێکخراوێک کە ئەوڕۆکە پێی دەگوترێت "جەماعەتی دەعوەت و ئیسڵاح" دەستی بە چالاکی کرد. لە کاتی شۆڕشی گەلانی ئێراندا، ئەحمەدی موفتیزادە هەوڵی ڕاکێشانی لایەنگرانی ئیخوانی بۆ لای خۆی و حیزبی موساواتی ئیسلامی دەدا، بەڵام ئەوان وێڕای هاوکاری، سەربەخۆیی ڕێکخراوەیی و بیری خۆیان پاراست. بەرە بەرە ئیخوان چیتر بڕوای بە حکومەتی ناوەندیی نەما، کە لەو چوارچێوەدا ئامانجەکانیان بەدیبێت. بە شێوەی بەرچاو خاڵی بە یەکترگەیشتنی ئەو دوو بزاڤە سەرتاسەرییەی جیهانی ئیسلام، واتە ئیخوان و جەماعەتی ئیسلامی لە کوردستاندا لە بیرۆکەی ئەحمەدی موفتیزادە و ناسری سوبحانیدا دەرکەوتن، سەرەڕای ئەوە کە لە مەکتەبدا لایەنی سەربەخۆیی بیروبۆچوون و ڕێکخراوە زیاتر پارێزراو بوو، بەڵام لە جەماعەتدا ڕاشکاوانە دەنگدانەوەیان هەبووە و وەک لقێکی ئیخوان چالاکییان نواندووە. لە بڵاەکراوەکانیاندا گرنگیی تایبەت بە بیر و هزری ڕێبەرانی هەردوو بزاڤی ئیخوان و جەماعەتی ئیسلامی وەک سەید قوتب و ئەبولعەلا مەودوودی دەدا و ڕەنگدانەوەی بەرچاو و زاڵیان لەسەر جەماعەتی دەعوەت و ئیسڵاح هەبوو (موفیدی،٢٠١٧، ١).

ئیخوان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، کە لە چوارچێوەی کۆمەڵەی دەعوەت و ئیسلاح (جەماعەت) دا کاریان دەکرد، تا ئەو کاتە خاوەن ڕێکخراوێکی ڕێکوپێک نەبوون، هەر بۆیە لەسەر ئەو خاڵە هاوبەشانەی لەگەڵ مەکتەبی قورئاندا هەیانبوو ڕێککەوتبوون بۆ دابەزاندنی شەریعەتی ئیسلام لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (سینا،٢٠٠٦، ٤١). ناسری سوبحانی هەر لەسەرەتای جموجۆڵەکانی شۆڕشی گەلانی ئێران دژی ڕژێمی شاهەنشاهی تێکەڵ بە شۆڕش بوو و لە شارەکانی پاوە، ڕوانسەر، جوانڕۆ، سنە، کرماشان و مەریوان لە چالاکییە جەماوەرییەکاندا گوتاری پێشکەش کردووە. هەروەها لەگەڵ کەسایەتییە ئایینیەکانی سەر بە ڕەوتە ئیسلامییەکانی ڕۆژهەڵات لە چەندین سەردان بۆ گفتوگۆ و دانوستان لەگەڵ بەرپرسانی کۆماری ئیسلامیی ئێران بەشداری کردووە (عەبدوڵڵا،٢٠٠٤، ٤) .

دەعوەت و ئیسلاح بە سەرکردایەتیی ناسری سوبحانی، پاش ئەوەی لە بڕیارەکانی حکوومەتی تازە دامەزراوی ئیسلامیی ئێران و بەتایبەت چەسپاندنی بابەتی تاک مەزهەبی، واتە مەزهەبی شیعە لە یاسای بنەڕەتی ئێراندا، وێڕای مەکتەبی قورئان و باقی لایەنە سوننەکانی ئێران شورای شەمسیان دروستکرد، وەک یەکەم ناوەندی نوێنەرایەتیکردنی دەنگی سوننە لە ئێراندا. سوبحانی لە پێشەنگەکانی ڕابوونی ئیسلامییە، کە بانگەوازی ئیخوان ئەلموسلمینیان لە ئێران بڵاوکردۆتەوە بە هاوکاریی بانگخوازەکانی باشووری کوردستان. هەروەها چەندین جاریش سەردانی دەرەوەی وڵاتی کردووە هەم بۆ پاکستان لە ١٩٨٣ و هەم بۆ تورکیا بە مەبەستی پتەوکردنی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ ئیخوان و لە تورکیا بەشداریی کۆنگرەی ڕابیتەی ئیسلامی کوردی لە ئەستەمبوڵ کردووە (کۆمەڵێک نووسەر،٢٠١٥، ٢١٩). دەعوەت و ئیسلاح بە هەموو شێوەیەک خوازیاری دامەزرانی حکوومەتی ئیسلامیی لەسەر بنەماکانی ئیسلام بوو و سوبحانی لە دەیان وانە و نووسراو و وتاردا جەختی لەسەر سەرچاوە بنەڕەتییەکانی تەشریع، واتە قورئان و سوننەت و بڕیارەکانی شۆرای ئوممەت دەکردەوە بۆ بونیادنانی کۆمەڵگەیەکی ئیسلامی، هەرچەندە لەگەڵ زۆربەی زانایانی پێش خۆی لەسەر ئەم بابەتانە هاودەنگە، بەڵام زۆرجار سەرنجی لەسەر بابەتە شەرعییەکانی تایبەت بە کۆمەڵگا هەبووە (عبدالعزیز،٢٠١٧، ٣٣).

سوبحانی سەبارەت بە ویلایەتەکەی خومەینی دەڵێت: " ئەم پیاوە (مەبەستی خومەینییە) لە ڕوونکردنەوەی پانتایی ویلایەتە ڕەهاکەی خۆیدا چەند نموونەیەک دەهێنێتەوە، کە ئێمەش لە بارەیانەوە هاوڕاین و هەر وادەڵێین، بەڵام قسەی ئێمە لە بنەما و بنەڕەتدا جیاوازە لەوەی ئەو و ئەو قسانەی ئێمە دەیکەین دەچێتە چوارچێوەی تێکڕای یاسا گشتییەکانی شەریعەت، بەڵام ئەو دەیانخاتە چوارچێوەی پێداویستییەکانی ویلایەتە ڕەهاکەی و جیاوازییش لە نێوان ئەو دوو قسەیە وەک جیاوازی نێوان هیدایەتی پەروەردگار و شەریعەتی هەواو و ئارەزوویە و جیاوازی نێوان خاوەنی ئەم دوو قسەیە، وەک جیاوازی نێوان ئەو بانگخوازییەیە بۆ لای پەروەردگار لەگەڵ ئەو کەسەی کە دەڵێت من خودای هەرە بەرزی ئێوە" (٢٠١٧، ٢٢٨).

کۆمەڵەی دەعوەت وئیسلاح دروشمی، بریتییە لە ئازادی و دادپەروەری و برایەتی، ئامانجەکەشیان بەدەستهێنانی ڕەزامەندیی خودا و هێنانەدی ئاسوودەیی وبەختەوەریی تاک و کۆمەڵ، کە لە ژێر تیشکی قورئان و سوننەتدا خۆی دەبینێتەوە (مەرامنامە، ٤). بە سەیرکردنی ئامانجەکانی دەعوەت و ئیسلاح، جیاوازی لە نێوان ئەوان و مەکتەبییەکان بەدی دەکرێ و بەو شێوەی ڕاستەوخۆ کاری سیاسییان لە چوارچێوەی ئامانجەکانی خۆیان دانەناوە، کە زیاتر لەچوارچێوەی پشتیوانی لە ماف و ئازادییە ئایینی و مەزهەبی و نەتەوەییەکان و پشتیوانی لە ماف و ئازادییە تاکە کەسی و کۆمەڵایەتییەکان و هەوڵدان بۆ گەشەی سیاسی، فەرهەنگی، ئابووری و کۆمەڵایەتی و و بنەبڕکردنی هەژاری و بێ دەرەتانی لە کۆمەڵگەدا خۆی دەدیتەوە (مەرامنامە، ٥)

وەک لە ئامانجەکانی جەماعەتی دەعوەت و ئیسلاح دیارە، ئەم ڕەوتە لەسەر لایەنە کۆمەڵایەتییەکان سەرنجی زیاتری هەبووە و هەرچەندە خۆیان بە بەشێکی دانەبڕاو لەو کۆمەڵگەیە داناوە، بەڵام دەعوەت و ئیسلاحیش بە شێوەیەکی تر کۆڕ و کۆمەڵی خۆیان جیاکردۆتەوە و کاریگەریی کۆمەڵایەتی و فەرهەنگییان لەسەر کورد هەبووە. ئەمان بە شێوەیەک لە مەودای نێوان مەکتەب و زانایانی ئایینی نەریتی دان و وێڕای ڕووناکبیریی ئایینیی، بە تەواوەتی لە زانا نەریتییەکان دانەبڕاون. زۆربەی چالاکیی کۆمەڵایەتی ئەو ڕێکخراوەیە بریتییە لە بەڕێوەبردنی هەندێ کۆڕ و کۆبوونەوەی ناوخۆیی و وتنەوەی وانەکانی ئیخوان و جەماعەت و وەرگێڕانی پەرتووکەکانی ڕێبەرانی ئەوانە بووە. ئەگەرچی بە ڕاشکاوانە و توند دژایەتیی لایەنە کولتوورییەکانی کۆمەڵگای کوردی ناکەن و هەندێ لایەن و کەسایەتیی ناو ئەم ڕێکخراوە بە شێوەی تاکەکەسی گرنگی بە کورد و پرسی کورد و زمان دەدەن، بەڵام بە گشتی ڕێکخراوەکە خۆی وەها نییە و بیرۆکەی ئەمانیش دیسان تاڕادەیەک لە ئاراستەی بیر و کولتوور ئایینی ناکۆک لەگەڵ کولتووری نەتەوەیی بووە و بوارێکی بۆ دوورکەوتنەوە لە دابونەریتی کۆمەڵگەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێکهێناوە (موفیدی،٢٠١٧، ٦).

هەڵبەت دەرکەوتن و بە جەماوەریتر بوونی ئیخوانەکان بە گشتی و دەعوەت و ئیسلاح بە تایبەتی، بۆ ئەو کاتە دەگەڕێتەوە، کە مەکتەبی قورئان چیتر نەیتوانی نوێنەرایەتیی فێندەمێنتالیزمی سوننە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بکات و ببێتە ڕێکخراوێکی بەهێز و لێهاتووی ئیسلامی، بەتایبەت دوای دروستکردنی شورای شەمس و گیرانی سەرکردە و ئەندامەکانیان لە لایەن ڕێژیمی ئیسلامییەوە، پەیڕەوانی ئیخوان بەرە بەرە لە مەکتەب دوورکەوتنەوە و کەوتنەخۆ بۆ پێکهێنانی ڕێکخستنێکی تایبەت بە خۆیان. ئەم ڕێکخستنەش بوو بە بنەمای ڕەوتێکی پێشکەوتووی ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵات و دەستپێکی جووڵەیەکی نوێی فێندەمێنتالیستی سوننە. لێرەوە ڕێکخستنی دەعوەت و ئیسلاح کە لقی ئیخوانن چالاکییەکانیان کەوتە قالبی نهێنی وناسری سوبحانی وەک بەرپەرسی یەکەمی ڕێکخستنی ئیخوان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان ماوەیەکی زۆر بە نهێنی ژیا و شوێن گۆڕکەی دەکرد، ڕێکخستنەکەشیی لەوپەڕی شاراوەییدا کاری دەکرد و کۆڕ و کۆبوونەوەی پێکدەهێنا. سەرەڕای ئەم هەموو نهێنی کارییە، دوای ماوەیەکی کورت لە دامەزرانی ڕێکخستنەکانی سەر بە ئیخوان، کەوتنە بەر پەلاماری ڕژێمی کۆماری ئیسلامی و ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامان و لایەنگرانی گیران، کە لەسەرووی هەموویانەوە ناسری سوبحانی بوو و دوای ماوەیەک مانەوەی لە بەندیخانە، ساڵی ١٩٨٨ لە سێدارە درا. بەم شێوەیە دەستگیر کردنی ئەندامانی پلەبەرزی ئەم ڕەوتە، بووە هۆی لەبارچوونی شیرازەی ڕێکخستنە نوێیەکەی ئیخوان و ئەمەش وای کرد بۆ ماوەیەک هەڵسووڕان و چالاکییان هەڵپەسارد و تێکۆشانێکی ئەوتۆیان نەما (سینا، ٢٠٠٦، ٤٢).

لەو سەروبەندەدا بە گشتی بیری بزووتنەوەی بناژۆخوازی خەریک بوو زیاتر گەشە بستێنێ لە ئاستی جیهانیدا و ڕێکخراوی ئیخوان ئەلموسلمینی جیهانیش وەک لایەنی هەرە بەهێزی ئەم بزووتنەوەیە هەنگاوی بۆ زیندووکردنەوەی لقەکانی هاویشت. هەر بۆیە پەیڕەوانی ئیخوان لە ڕۆژهەڵات جارێکی تر خۆیان ڕێکخستەوە و لەگەڵ ئەوەیدا، کە بۆچوونی کۆماری ئیسلامی سەبارەت بە پەیڕەوانی مەزهەبی سوننە

تارادەیەک نەرمتر ببوو، بە تایبەت لە نیوەی دووەمی دەیەی ٩٠ی سەدەی ڕابردوو و بەدەستەوەگرتنی پۆستی سەرۆککۆمار لە لایەن بەرەی "چاکسازیخواز"، ئەمانیش دەستیان بە هەڵسووڕان و ڕێکخستن و ڕاکێشانی خەڵک بۆ لای خۆیان کرد (کەریمی،١٣٨٥هـ.ش، ٢١٨).

دەعوەت و ئیسلاح کە نوێنگەی ئیخوانە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، پەیوەندی زۆر باشی لەگەڵ ئیخوانی جیهانی هەیە و بەرنامەکانی خۆی لەگەڵ ئەو ڕێکخراوە ڕێکدەخست و شێوازی کارکردنیان هاوشێوەی ئیخوان ئەملوسلمینی میسرە. ئەوان لە هەموو ڕێگەیەک کەڵکیان وەردەگرت بۆ پەرەپێدانی بیر و بۆچوونەکەیان لە ناو کۆمەڵگادا و پێشکەوتنەکانی دونیای مۆدێرنیان کردۆتە هەوێنی بیروباوەڕیان و ئیسلامیزەیان دەکەن. هەرچەندە تا ئێستا سەبارەت بە زۆر شت هەڵوێستی ڕوونیان وەرنەگرتووە و بە کردەوەش توند و تیژییان نەنواندووە، بەڵام بیروباوەڕێکی تەسک و داخراو بەسەریاندا زاڵە و وەک هەموو پەیڕەوانی دیکەی بونیادگەری ئیسلامی تەنیا بیر و بۆچوونی خۆیان بە ڕاست ودروست دەزانن (سینا، ٢٠٠٦، ٤٥). کۆمەڵەی دەعوەت و ئیسلاح ئێستا لە لایەن عەبدولرەحمان پیرانییەوە ڕابەرایەتی دەکرێ. ناوبراو کەسی یەکەمی ئیخوانە لە ئێران و لە چوارچێوەی پرۆژەکانی ئیسلامی سیاسی هەڵدەسووڕێت. کۆمەڵە دەعوەت و ئیسلاح لە دامەزرانییەوە تا ئێستا سێ کۆنگرەی ئەنجام داوە و بە پێی قۆناغە مێژووییەکان، جموجۆڵی بزاڤگەری دیاریکردووە و شوناسی ئیسلامیی تێکۆشانەکەیان هەر جارە و بە شێوەیەک پێناسە کردووە (مەلا تەها، ٢٠١٨، ٢٩٦).

جگە لەوەی کەسانی وک حەسەن بەننا و سەید قوتب نموونەی کەسایەتیی گەورە و زانای ئیسلامین بۆ ئەوان، بەڵام موفتیزادەش جێگەی ڕێزە لەلایان و پێیانوایە ئەو لە زیندووکردنەوە و ناساندنی ئیسلامی ڕاستەقینە ڕۆڵی بەرچاوی هەبووە. لەگەڵ ئەوەی کە خۆیان بە لیبراڵ دەزانن، بەڵام ڕێکخستنەکەیان وەک بزووتنەوە ئیسلامییە بونیادگەراکانی دیکە هەوڵی گەڕانەوە بۆ بنەماکانی ئیسلام و شەریعەت دەدەن. بە پێچەوانەی مەکتەبییەکان، ئەوان بڕوای تەواویان بە سیاسیبوونی ئیسلام هەیە و دەسەڵاتی ئیسلامیش بە باشترین و دادپەروەرترین دەسەڵات دەزانن و وەک گرووپێکی سیاسی- ئیسلامی هەوڵی زاڵکردنی ئیسلام لە نێو کۆمەڵگا دەدەن. ئەوەی جێگەی سەرنجە، ئەوەیە کە ڕێکخستنی سەر بە ئیخوان سەرەڕای ئەوەی کە خۆی بە نەیاری کۆماری ئیسلامی ئێران دەزانێ و لە لایەن ئەو ڕژێمەوە زەبری گەورەی بەرکەوتووە و سەرکردەکەیانی لە سێدارە داوە، بەڵام بە کردەوە هەوڵی دوژمنایەتیکردنی ئەو ڕژێمە نادات و هەڵوێستێکی دیاریکراوی لە بەرانبەریان نییە (سینا،٢٠٠٦، ٤٨).

دیارە دەبێ ئەوەش باس بکەین کە دەعوەت و ئیسلاحیش بە هەمان شێوەی مەکتەبی قورئان پاش لە سێدارە دانی ناسر سوبحانی، تووشی لێکترازانێک لە ڕێکخستن و بیروبۆچوونیان بوون، چونکە لە ساڵی ١٩٩٣ بەولاوە بەشێک لە ئەندامانی دەعوەت و ئیسلاح هەر بە هەمان فۆڕمی ڕێکخستن و بە پێداگری لەسەر خوێنی ناسری سوبحانی دژی کۆماری ئیسلامی چالاکی دەکەن. هەڵبەت چالاکییەکانیان زیاتر بە شێوەی نهێنییە و لە شێوەی چالاکیی نهێنی، کۆڕ و کۆبوونەوەی بە کۆمەڵ، ئەندامگرتن و هاندانی خەڵک لە دژی سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامییە. لایەنەکەی تریش وەک باسمان کرد بە سەرکردایەتیی ڕەحمانی پیرانی بە هەمان شێوە لە ساڵی ١٩٩٣ لە گۆڕەپانی سیاسی دەرکەوتووە و بە جۆرێک لە جۆرەکان هەیمەنەی کۆماری ئیسلامی قەبووڵ کردووە و لەگەڵ ئەوەی بوونی ئاشکرایان لە نێو ئێران دا هەیە، بەڵام زۆر بناژۆخوازن و هەڵوێستەکانیان بەو شێوەیە نییە کە دژایەتی کردن بێت لەگەڵ کۆماری ئیسلامی لە ئێران (ئیسماعیل نژاد،٢٠٢٢).

ئەوان سەرەڕای ئەوەی خۆیان بە بەشێکی دانەبڕاو لە کۆمەڵگای کوردی و هەڵقوڵاوی ئەو کۆمەڵگەیە دەزانن، بەڵام هەمیشە بەشێوەیەک خۆیان لە خەڵکی کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی کوردستان جیا کردۆتەوە، جا چ لە ڕێگەی هەڵسوکەوت بێ، یان لە ڕێگەی جلوبەرگ و ئاخاوتن. وەک پێشتریش ئاماژەمان پێدا ڕەوتی ئیخوان بە گشتی لەسەردەمی ناسری سوبحانیدا کەم تا زۆر لەسەر مەسەلەی نەتەوایەتی هەڵوێستیان هەبوو، بەڵام لە پاش ئەو جەماعەتی دەعوەت و ئیسلاح کەمتر خۆیان لە ئەم بابەتە داوە و ئەگەر بابەتێک یان داواکارێکیشیان هەبووبێ، زیاتر بە شێوەی گشتگیر بۆ سوننەکانی سەرانسەری ئێران بووە و ئێستا هاوتەریبی کۆماری ئیسلامی دەڕۆن.

٦. ئەنجامەکانی توێژینەوە:

١. ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەرهەمی ئیسلامی سیاسی لە ئێران نەبوو. هەرچەندە لە ژێر هەژموونی شیعەگەریدا و بە تایبەت ئەو دۆخە ئازادەی لە کۆتاییەکانی حکوومەتی پەهلەوی و بە هۆی بێدەسەڵاتیی حکومەت لە ناوچەکانی کوردستان، کەسایەتییە ئایینییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان هاندران تاکوو بەرە بەرە ئەوانیش جووڵەیەک لە پانتایی دیاریکراو لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بکەن و ئیسلامگەرایی و هزری بناژۆخوازیی ئیسلامی بڵاو بکەنەوە، ئەگەر نا بە شێوەیەکی زەق و بەرچاو نەک هەر کاریگەریی ئیسلامی سیاسی ئێرانیان بەسەرەوە نەبوو، بەڵکوو لە ناوخۆی ڕۆژهەڵاتیش تا سەردەمی شۆڕش ئەم هزرە بوونی نەبوو، ئەوەی هەبووە تەنیا ئیسلامی کۆنە پارێز و نەریتی بوو لە هەردوو مەزهەبی سوننە و شیعە لە نێو کورد.

٢. موفتی زادە سەرەڕای ئەوەی بە کەسێکی ڕۆشنبیر دادەنرێت و خاوەن بۆچوونی خۆی بوو، بەڵام کۆمەڵێک نیشانەی ئاڵۆزی و هەڵە لە کارەکانی دەردەکەوێت، کە بە ناوی مەکتەبی قورئانەوە دەیکرد و کاریگەری چەند ڕەهەندی وەک سیاسی و کۆمەڵایەتیی، لێ دەکەوتەوە. یەکێک لە هەڵە گەورەکانی پاش نزیک بوونەوە لە خومەینی ، پێی وابوو خومەینی ئەو وەک حاکمی شەرعی کوردستان دیاری دەکات. ئەو دەنگی بە حکومەتێکی ئیسلامیی پێناسە نەکراو دا، کە تەنانەت بەشێک لە ئاخوندەکانی شیعەش لێی تێنەدەگەیشتن و نارازی بوون بە دانانی ویلایەتی فەقیه. ئەگەرچی بزووتنەوەکەی موفتی زادە ڕەهەندی ناسیۆنالیستی هەبوو، بەڵام لە پلەی دووهەمدابوو و بزووتنەوەکەی لە باری زەمەنییەوە نەگونجاو بوو، چونکە ئیسلام فاکتەری یەکخستن لە شوناسی کوردی دانەبوو، بەڵام مەکتەبی قورئان ئەوکات دەرکی بەوە نەدەکرد، کە خومەینی متمانەی بە کوردێکی سوننە نییە.

٣. سەبارەت بە ئیخوانی ڕۆژهەڵات، دەتوانین بڵێین ئەوان هەرچەندە خاوەن بیروبۆچوون و ڕێکخستنی خۆیان و حیزبی تایبەت بە خۆیانن هەیە، بەڵام سەربەخۆییان نییە و وەک مەکتەبی قورئان سەنتەری بڕیار نین. ئیخوانەکان سەر بە ئیخوانی نێودەوڵەتین و لە ڕاستیدا لقێکی ئەوانن و لە ژێر پەیڕەوی ئەواندان و هەموو هەوڵ وتێکۆشانیان بە مەبەستی وەدیهاتنی هەمان ئامانجەکانی ئیخوانی نێودەوڵەتییە. بە هەمان شێوەی ئیخوانی جیهانی بە شێوەیەکی زۆر نهێنی کار دەکەن، سەرەڕای

Original Article |DOI: https://doi.org/10.14500/kujhss.v5n2y2022.pp100-109

ئەوەی کە مەرامنامە و بەرنامە و پەیڕەوی خۆیان بە ئاشکرا بڵاو دەکەنەوە لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا.

٦. سەرچاوەکان

آبراهامیان، یرواند، ١٣٩٨هـ.ش، ایران بین دو انقلاب، ت، احمد گل محمدی، محمد ابراهیم فتاحی،لیلایی، تهران، نشر نی.

اطلاعیه ٨ مادەای احمد مفتی زاده، ١٣٥٨/١٢/٦هـ.ش، کرمانشاه.

امینی، حسن،١٣٨٤هـ.ش، انتساب پیشمرگان مسلمان به کاک احمد مفتزاده را تکذیب میکنم، مجلەی چشمانداز ایران، ویژنامه کردستان، ش٢.

بیننده، مسعود و نادری، هیوا، ١٣٥٨هـ.ش، خەسار ناسی ڕەوتە ئیسلامییەکان لە کوردستان، مریوان، گۆڤاری زرێبار، ب.چ، ژ٦١-٦٢.

التکریتي، أسامة،٢٠٠٣، المراقب العام للإخوان المسلمین في العراق، برنامج بلا حدود، قناة الجزیرة، ١٤ مایو، تم الاسترجاع في ٢٠٢٢/٦/٢٩ من هذا الرابط https://ytube.io/3Y5j.

خسرو پناه، محمد حسین، ٢٠٢١، خدا پرستان سوسیالیست، تهران، چاپ شومیز.

خلخالی، صادق، ١٣٧٩هـ.ش، ایام انزوا خاطرات آیت الله خلخالی، تهران، نشر سایه، چ٢، چ١.

خۆشحاڵی، بێهزاد، ٢٠١٤ وردەکارییەکانی شەڕی سێ مانگەی کوردستان، ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٦/٢٢ لەم بەستەرە وەرگیراوەhttps://bityl.co/FXzL

دلاویز، علی، ١٣٨٥هـ.ش، احزاب و سازمانهای اسلامی در کردستان ١٩٧٨-٢٠٠٦، مریوان، مجله زریبار، ش ٦١-٦٢.

روزنامه اطلاعات، ١٣٥٨هـ.ش، شماره ١٥٩٣٣.

ڕۆچنە ،١٣٩٣هـ.ش، خاڵە هاوبەشەکانی مەکتەبی قورئان و کۆماری ئیسلامی، ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٧/٩ لەم بەستەرە وەرگیراوەhttps://bityl.co/FY1a

ڕەحمانی، سید عەلی، ٢٠٠٥، بەشێک لە بیرەوەرییە تاڵ و شیرینەکانی ژیانم، سلێمانی، چاپخانەی ڕوون.

سایت ڕسمی دعوت و اصلاح ایران، بەردەستە لەم بەستەرە ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٨/١٢ لەم بەستەرە وەرگیراوە. https://bityl.co/FY1T

ستار، سنۆبەر سەردار، ٢٠٢١ ڕەوتی ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (١٩٧٩-١٩٨٨) مەکتەبی قورئان و سازمانی خەبات بە نموونە، گۆڤاری زانکۆی ڕاپەڕین، خولی هەشتەم، ژ٣

سخنرانی آیت الله خمینی،کرگان، ١٣٦٠/١/٢٤هـ.ش، سایت جامع امام خمینی، ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٨/١٤ لەم بەستەرە وەرگیراوەhttps://bityl.co/FY1g

سنجابی، کریم، ١٣٦٨هـ.ش، امیدها و ناامیدی ها، لندن، انتشارات جبهه ملیون ایران، نشر کتاب،چ١.

سوبحانی، ناسر ،٢٠١٧، ویلایەت و ئیمامەت، و، بشیر عبدالکریم ولی، هەڵەبجە، چاپخانەی هەژار.

سوبحانی، ناسر، ٢٠٠٦، بەندایەتی، سلێمانی، دەزگای بەرهەم، چ٢.

سەیدی، هێمن، ٢٠١٩، کورد و ڕیفراندۆم لە ئێران، کوردستان ٢٤ ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٧/١٦ لەم بەستەرە وەرگیراوەhttps://bityl.co/FY1z

عبدالعزیز، عمر، ٢٠١٧، پێگەی فەرمووده و حوجەتی سوننەت لای عەلامە ناسری سوبحانی، سلێمانی، ناوەندی سارا.

عیزەتیار، عەلی،٢٧١٩ ک، شۆڕشی کوردستان و بزووتنەوەی مەکتەبی قورئان، و، ڕەزا فتح الله نژاد، دەزگای پەروەردە و لێکۆڵینەوەی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، گۆڤاری تیشک، ساڵی بیست و یەکەم ژ:٥٤.

کدیور،محسن،١٣٩٧هـ.ش، جفای جمهوری اسلامی به احمد مفتی زاده، مقاله، ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٨/١٦ لەم بەستەرە وەرگیراوەhttps://bityl.co/FY29

کۆمەڵێک نووسەر، ٢٠١٥، سوننەکانی ئێران، و، بەرزانی مەلاتەها، سلێمانی، حەمدی، چ١.

گلزار راغب، کیانوش،١٣٩٧هـ.ش، عصرهای کریسکان، تهران، سورەمهر.

گەوهەری، حامید، ب.س، چەککردنی سەربازگەی مەهاباد ١٩٧٩، سوید، ئۆپسالا، نینا.

مفتی زاده، احمد ، ١٣٥٩هـ.ش، درباره کردستان، سنندج، نور.

مفتی زاده، احمد،١٣٧٣هـ.ش، اجمالی از نام های کاک احمد،. سنندج، ب.چ.

موفیدی، صباح، ٢٠١٧، کاریگەری بزاڤی ئیسلامی لە کوردستانی ڕۆژهەڵات، ڕێکەوتی ٢٠٢٢/٨/٣ لەم بەستەرە وەرگیراوە.https://bityl.co/FY2O

موکری، ڕزگار، ٢٧١٩ ک، مەکتەبی قورئان بەرانبەر گوتاری نەتەوەیی لە چوارچێوەی ئیسلامی سیاسی هاوچەرخدا، دەزگای پەروەردە و لێکۆڵینەوەی حیزبی دێمەکراتی کوردستانی ئێران، گۆڤاری تیشک، ساڵی بیست و یەکەم، ژ ٥٤.

میرزاده، وحید، ٢٠٠٤، تداوم حیات سیاسی در اختناق، تهران، انتشارات سلک.

میرسلیم، مصطفی١٣٩٨هـ.ش، روایت مصطفی میرسلیم از روزهای نخست انقلاب، روزنامه همشهری، تهران، چاپ همشهری، سال بیست و هشتم، ش ٧٩٠٤.

مەحمود، هۆشمەند عەلی، ٢٠٠٧، عەبدولرەحمانی قاسملوو، ژیان و ڕۆڵی لە بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی کورد (١٩٣٠-١٩٨٩)، هەولێر، شەهاب.

مەحمود، هۆشمەند عەلی،٢٠١٢، ڕۆژهەڵاتی کوردستان لێکۆڵینەوەیەک لە بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی کورد (١٩٧٩-١٩٨٩)، هەولێر، شەهاب.

نامه به احمد مفتی زاده و اعزام آقای نووری به کردستان، ١٣٥٧/١١/٣٠هـ.ش، ڕێکەوتی٢٠٢٢/٦/٢٩ لەم بەستەرە وەرگیراوە. https://bit.ly/3whYldp

نصر، ولی، ١٩٦٦، مودودی و ایجاد تجدید حیات اسلامی، بریتانیا، آکسفورد.

نوری پور، عبدالله، ١٣٩٩هـ.ش، او یک دسمال سرخ بود، تهران، انتشارات سورەمهر.

وتووێژ لەگەڵ دکتۆر کەماڵ سولەیمانی، ٢٠٢٢/٨/٢٤، شارەزای ئیسلامی سیاسی.

وتووێژ لەگەڵ مامۆستا حەسەن وازێی، ٢٠٢٢/٧/٢٧، شارەزای ئیسلامی سیاسی و نەریتی.

وتووێژ لەگەڵ ئاگری ئیسماعیل نژاد، ٢٠٢٢/٨/١٣، شارەزای ئیسلامی سیاسی و ڕەوتەکانی ئیسلامی سیاسی لە ڕۆژهەڵات.

وتووێژ لەگەڵ ئالان زاگرۆس،٢٠٢٢/٧/١٦، شارەزای ئیسلامی سیاسی شیعە و سوننە.

ئەلیاس، بابان، ٢٧١٩ ک، ئاوڕدانەوەیەک لە سەرهەڵدانی ئیسلامی سیاسی لە پارچەکانی کوردستان، گۆڤاری تیشک، بلاوکراوەکانی دەزگای پەروەردەی حیزبی دێمەکراتی کوردستانی ئێران، ساڵی بیست و یەکەم، ژ ٥٤.

Ezzatyar, Ali ,2006,The Lost Mofti of Iranian Kurdistan ، Ethnic and Religious Implications in The Greater Middle East, New York, Palgrave Macmillan.

Qadhi, YasirK ,2001,The Four Principles of Shirk of Muhammad b. Abd al-Wahhab, al-Hidaayah Publications, UK, Birmingham, PDF.

---

[1]: ناسراو بە کاك ئەحمەد کوڕی مەلا عەبدوڵا موفتی زادە، ساڵی 1933 لە شاری سنە لەدایکبووە. لە قوتابخانە ئایینییەکانی ئەو سەردەمەی ڕۆژهەڵات و باشووری کوردستان خوێندوویەتی. ماوەیەک لە زانستگای تاران لە بەشی زانستە دینییەکاندا دەرسی گوتووە. ئەندامی چالاکی ڕۆژنامەی کوردستان (تاران) و ڕادیۆی کوردیی تاران و هەروەها ئەندامی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بووە و هەر بەم هۆیەشەوە لە ساڵی 1962 دەگیرێت. لە بەندیخانەدا تووشی گۆڕانکارییەکی دەروونیی قووڵ دەبێت و دەبێتە سەرچاوەی گۆڕانێکی بنەڕەتی لە بیر و بۆچوونەکانیدا و ڕوو لە ئایین دەکات. دوای ماوەیەک لە زیندان ئازاد دەبێ و چالاکیی دینی خۆی لە مزگەوتی سەید مستەفای شاری سنە دەست پێدەکا. بەر لە شۆڕشی گەلانی ئێران مەکتەبی قورئان دادەمەزرێنێت و بۆ یەکەم جار ڕەوتێکی ئیسلامیی ڕێکخراو لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان دادەمەزرێ. دوای سەرکەوتنی شۆڕش بە هۆی جێنەکەوتنی داواکارییەکانی لە لایەن کۆماری ئیسلامییەوە، دەستی بە دژایەتیی هەندێك لە سیاسەتەکانی کۆماری ئیسلامی کرد. دواتر لەلایەن کۆماری ئیسلامییەوە لە پرۆسەی قۆڵبەستکردنی نەیارانی لە ساڵی 1982 گیرا و بۆماوەی 10 ساڵ لە بەندیخانەدابوو. لە هاوینی ساڵی 1992 بە هۆی کاریگەریی ئەشکەنجە و ئازارەکانی لە بەندیخانە ئازادکرا و پاش چەند مانگ لە زستانی 1993 لە شاری تاران کۆچی دوایی کرد (عەبدوڵا،2014: 13-25)

[2] :حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران

[3] : شەڕی سێ مانگە: ئەو شەڕە دوای بەدوای فەرمانی خومەینی بۆ هێرشکردنە سەر کوردستان لە ناوەڕاستی مانگی ئابی 1979 دەستی پێکرد و زۆربەی شار و ناوچەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستانی گرتەوە و زیانی زۆری بە خەڵکی کورد و بزووتنەوە نەتەوایەتییەکەی گەیاند. هەرچەندە سوپای پاسداران بەشی زۆری شارەکانی کوردستانی داگیر کردەوە، بەڵام هێزی پێشمەرگەی کوردستان و خەڵکە کوردستان بەرگرییەکی بەهێزیان لەبەرانبەر هێزەکانی کۆماری ئیسلامی پێشاندا و دوای 3مانگ لە ناوەڕاستی تشرینی دووەمی 1979 دوای بانگەوازی خومەینی شەڕەکە وەستا (مەحمود، 2012: 82).

[4] : ناسر سوبحانی: ساڵی ١٩٥١ ی زاینی لەگوندی دوریسان نزیك شاری پاوەی هەورامانی سەربە پارێزگای کرماشان لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەدایکبووە. خوێندنی سەرەتایی و ناوەندیی لەگوندەکەی خۆی و شاری پاوە تەواو کردووە. پاشان دەستی کردووە بەخوێندنی زانستە شەرعییەکان لای زانا گەورە و ناودارەکانی ئەو ناوچانە خوێندویەتی. لە سەرەتای سەرهەڵدانی شۆڕشی گەلانی ئێران دژی ڕژێمی شاهەنشاهی کەوتە جموجوڵ و لەشارەکانی پاوە و ڕوانسەر و جوانڕۆ و سنە و کرماشان و مەریوان چەندین وتاری داوە و بەشداریی چالاکییەکانی کرد. سەرەتا لەگەڵ موفتی زادە لە مەکتەبی قورئاندا کاری دەکرد دواتر ساڵی ١٩٨٠ دا پەیوەندیی بە ئیخوان موسلمین کردوە و لەماوەیەکی کەم و بووتە جێی متمانەی ئەو کۆمەڵەیە و نوێنەری ئیخوان بوو لە ئێران. دواتر لە شورای شەمسدا بەشدار بوو. ساڵی 1988 لە سنە گیرا و پاش دەربڕینی ناڕەزایەتی لە لایەن خەڵك وکەسایەتییەکان و تەنانەت ڕێکخراوی ئیخوانیشەوە، بەڵام لە سیدارە درا و گۆڕەکەیان لە شاری قورە نیشان کەس و کاری دا (سوبحانی، 1997: 3).

Original Article |**DOI:** https://doi.org/10.14500/kujhss.v5n2y2022.pp100-109